

Горан Ж. КОМАР

ЦРКВЕ ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ И СВ. АРХИЋАКОНА СТЕФАНА У СТАРОМ ГРАДУ НОВОМ

Кључне ријечи: Херцег Нови, цркве, катедрала, Стари град, херцег Стефан, херцег Влатко, Турци, Херцеговина

Главна најмера овог рада исцрпљује се показивањем помена црквених грађевина средњег вијека смјештених у Старом граду Херцег Новом и подстицањем систематских археолошких истраживања. При том, није нам била намјера пружити тачне убикације ових цркава, јер то прије археолошких истраживања није могуће. Чак и у случају прелиминарних (заштитних) ископавања на појединим тачкама, то се није могло са сигурношћу постићи (Доњи трг, Св. Стефан). Намјера је, дакле, указати на помене и трагове цркава унутар градских средњовјековних зидина. Стари град Нови у томе погледу није истражен. Може се рећи да нема локације унутар града која индицира присуство старије црквене грађевине која је у потпуности археолошки истражена. Ипак, указује се на градске цркве посвећене Пресветој Богородици и Св. архиђакону Стефану.

Архивски подаци о присуству цркве посвећене Пресветој Богородици у Херцег Новоме су јасни. Оваква црква представљала би најстарију историјску црквену грађевину у ансамблу црквених зграда у опсегу Старог града. Доба средњег вијека чини у томе смислу тамни сегмент херцегновске црквене историје, а расправе о могућем смјештају цркава у Староме граду, зачете су након великог земљотреса 1979. који је открио темеље доста велике цркве смјештене тик уз данашњу парохијалну римокатоличку цркву Св. Јеронима. Тачније, између ове цркве и зоне куле звоника цркве из половине 19. вијека и самостана Св. Фрање Асишког (Св. Леополда Мандића). Недавно, био сам у прилици да добијем на увид податке о сондажним ископавањима на овој локацији са почетка осамдесетих година 20. вијека. Овим чланком доносим цртеж дијела темеља велике црквене зграде¹.

---

¹ Група аутора предвођених Светиславом Вученовићем: Herceg Novi - staro gradsko

На почетку млетачке управе градом, казује Томо К. Поповић, у Старој граду су саграђене прве римокатоличке цркве.² Њихово присуство свједочи и први комплетни катастар Херцег Новог, довршен за ванредног провидура Ф. Бадоера³.

Најранији податак о цркви у Старом граду доноси турски катастарски попис за област Херцеговине 1585. наводећи цркву Св. Госпође: „Crkva poznata kao Sveta Gospoja. Postala je džamija u tvrdjavi Novi. Neke zemlje koje su ranije pripadale crkvi i vinogradi, stalno daju spahiji desetinu. Na osnovu ranije odluke oni koji uživaju zemlje i vinograde CRKVE SVETA PETKA, neka timarniku daju desetinu“; Crkva Savina, pripada Novom. Nju je sagradio Herceg Stipan“⁴. Наводе се и подаци о свештенству у нахији Драчевици које је очигледно везано за манастир Савину, а које је својим презименом-патронимом *Вугодраг* посвједочено и натписом о обнови живописа у малој савинској цркви⁴. Црква Пресвете Богородице у Старом граду вјероватно је лежала на мјесту цркве посвећене првобитно Св. Франу Асишком (касније: Св Леополд). О цркви посвећеној Св. Франу за коју се казује да је првобитно посвећена Пресветој Богородици говоре и аутори у наше вријеме.⁵

Присуство православних свештеника у нахији Драчевици у половини 16. вијека свједочи дефтер нахије из 1540⁶. Такође 1565., издат је ферман православној митрополиту којим се забрањује да узима дажбине од католика Новског кадилука⁷.

---

jezgro, tom VII (arheološka istraživanja) Zavod za projektovanje i urbanizam Herceg Novi, Herceg Novi, 1982

² Т. Крстов Поповић, Херцег – Нови. Историјске биљешке, књига прва – 1382–1797, Херцег – Нови, 1924, 110, 111

³ Г. Станојевић, Катастри Херцег Новог и Рисна из 1704. године, Споменик СХХV, Одељење историјских наука књ. 4, Београд 1983, 30, 77. Црква посједује нешто више од три кампа обрадиве земље што се свакако не односи на непосредну околицу у Старом граду. Могуће да је у питању земљиште „Петковина“ на савинском гребену крај цркве Св. Петке-Ане која је новским римокатолицима служила као гробалска капела, али се, будући рушевна, не налази у овој земљишној књизи.

⁴ А. С. Аличић, Општни катастарски попис за област Херцеговину из 1585. године, Катастарски попис елајета Херцеговина, св. II, Сарајево 2014, 205; О. Зиројевић, Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године, Београд 1974, 180

⁵ М. Злоковић, Млетачка управа у Херцег–Новом, Бока 3, 1971, 34

⁶ Ј. Ђорђевић, Драчевица и Ридани средином XV вијека, Београд 1997, 48

⁷ В. Бошков, Документи о односу католичке и православне цркве у Босни, Херцеговини и Далмацији, Споменик САН СХХХI, Београд 1992, 16. Вијести о оваквој обавези протежу се и пуно касније у првој половини 18. вијека: Р. Тричковић, Српска црква средином XVII века Глас САНУ СССХХ, Београд 1980, 134

О приликама у којима је дјеловала Православна црква у освојеним областима може се видјети у бројној литератури⁸. Све то ипак не допушта закључак да је унутар градских зидина опстала православна црква.

Послије 1557, од обнове Пећке патријаршије, турске власти су одобравале искључиво обнављање оних цркава за које се могло доказати да су саграђене у вријеме прије отпочињања османске власти. Мала Светоуспенска црква манастира Савине код Новогa доживјела је своју обнову 1565. како свједочи натпис у цркви, помињући јеромонаха Пајсија и попа Ву(г)драга⁹.

Од 1485. године Драчевица је организована као сједиште Новског кадилука у оквиру Херцеговачког санџака¹⁰. Нови је непрестано фигурирао као изузетно важан привредни центар.

Сплитски фратар Санто својим извјештајем из визитација Барске архиепископије 1637, поред православне цркве Св. Себастијана¹¹ у Новоме, помиње и цркву Св. Госпође. Када се удаљава ван града, овај свештеник сасвим тачно убицира неке цркве на сеоском подручју, као што је случај са црквом Св. Николе у Баошићима и Св. Петра у Бијелој¹².

Посве је невјероватно да се нека римокатоличка црква у Староме граду, уколико је постојала, не помене у извјештају о стању Требињске

⁸ Ј. Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Београд 1922, 412, 413; Ђ. Слијепчевић, Хумско–херцеговачка епархија и епископи и митрополити од 1219. до краја XIX века, Богословље XIV, 1939, 254; Г. Елезовић, Некретна добра Ахмед–паше Херцеговића у Дубровнику извор за пљачку Дубровачке републике. Прилози ОФ, I, 1950; Н. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1950, 161; Б. Ђурђев, Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку, Сарајево 1953, 33; Т. Поповић, Турска и Дубровник у XVI веку, Београд 1973, 88, 89, 90, 199, 353; В. Ђурић, Манастир Савина, Херцег - Нови 1973, 11; Р. Тричковић, Српска црква средином XVII века, Глас СССРХХ 1980, 121; Б. Храбак, Челници сточарских заједница у источној Херцеговини у XIII–XV веку, Зборник за историју БиХ 2, САНУ, Београд 1997, 161 На основи великог броја исписа из ХАД; В. Ћоровић, Српски манастири у Херцеговини, Београд 1999, 104, 105; Р. Самарџић, Историја Српског народа, књ. трећа, први том, 2000, 330; Р. Самарџић, Историја српског народа, трећа књига, други том. Срби под туђинском влашћу 1537–1699, Београд 2000, 19, нап. 39; Зборник: Српска проза данас-Косаче оснивачи Херцеговине, Билећа 2002; Зборник: Култни предак Стефан Вукчић Косача, Београд 2007; Esad Kurtović, Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača, Sarajevo 2009; Горан Ж. Комар, Крст из Симиова (Врањске, Билећа) у врту Земаљског музеја у Сарајеву, Научни скуп: Српски језик и ћирилица основе српског идентитета, Подгорица 2014, 153-157. Текст посвећен споменицима Драгишића у околини Билеће; Г. Ж. Комар, Помени требињског манастира (Тврдоша), Видослов, Божићни број 61, год 21, Тврдош 2014, 178-194

⁹ В. Ђурић, Манастир Савина, Херцег - Нови 1973, 11

¹⁰ Н. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1950, 161

¹¹ Занимљиво да раније дубровачке исправе, видјећемо из дјела В. Атанасовског, дубровачку цркву Св. Себастијана помињу као грађевински узор код градње цркве Херцега Влатка

¹² М. Јачов, Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622–1644, I, Београд 1986, 281 - 285

бискупије из прве половине 17. вијека, а у Новоме је поменута само црква Св. Ане¹³.

Да погледамо и остале податке из литературе о подизању цркве у граду Новом које је донио Вељан Атанасовски у раду о слому Херцеговине. На тај начин биће, неминовно, постављен одређени хипотетички оквир у којему је уочено извјесно преклапање вијести о двијема црквама на подручју Старог града. Овај аутор у драгоцјеној студији доноси податке из дубровачког архива о градњи цркве у граду Новоме. Априла 1473. Дубровачка република је донијела одлуку да херцегу Влатку, насљеднику старога херцега Стефана Вукчића Косаче, пружи помоћ код градње цркве у Новоме. Одлучено је да Дубровник подигне црквену зграду о сопственом трошку¹⁴. За градњу се занимао и Херцегов зет Иван Црнојевић, а радови су одмицали високом динамиком. Изузетно је значајан један податак из низа исправа које користи аутор за обезбјеђивање креча за цркву од стране извјесног Гојковића који се током 1474. обавезао да ће до јуна за цркву "sub Noui" испећи 1500 модија креча, те да ће га превести у Нови, до саме обале. Позната су и имена клесара. Градња се протегла до 1475, а можда и касније¹⁵. Уговором Гојковића показује се локација будуће цркве под Новим. Уколико је Нови Косача стајао гдје стоји данас Стари град, а свакако јесте, тада је овдје у питању Доњи градски трг, у близини Морске тврђаве. Данас налазимо озбиљне разлоге да вјерујемо да је овдје у питању црква посвећена Св. првомученику и архиђакону Стефану јер тако казују савремене дубровачке исправе, уговор који су начинили клесари Радич Остојић, Радивој Богосалић, Никола Марковић и Ђурађ Вукојевић "да ће за цркву – de la chiesa de Sancta Stephano sotto Noui" обавити посао квалитетно као на Св. Себастијану у Дубровнику¹⁶.

Казује се у једном чланку да у Новоме нема трага цркви¹⁷.

¹³ М. Јачов, исто, 3, 94. О цркви Св Ане на савинском брежуљку крај Новог да су је Шпанци подигли 1538 на темељима српске цркве Св. Петке: Олга Зиројевић, Цркве и манастири..., 162, 163; Историја Црне Горе 2/2, 1970, 442 /В. Ђурић/; Marko Vego, Patarenstvo u Hercegovini u svijetlu arheoloških spomenika, GZMS VIII, Sarajevo 1963, 207; М. Црнић Пејовић, Неки подаци о сакралним споменицима културе у херцеговској општини од краја XVII вијека до данас, Бока 18, 1986, 164; Саво Накићеновић, Бока, изд. ЦИД Подгорица, 199, 322, доносећи по Шематизму которске дијецезе из 1909. године; Томо К. Поповић, Херцег-Нови..., 64, 86, 110; Anita Mažibradić, Jedan arhivski dokument o crkvi sv. Ane u Herceg-Novome, Вока, 24, 2004, 265-273; Boris Dabović, Jedna hercegovačka grobnica, Бока 23, 2003, 205-209; Анита Мажибрадић, Зорица Чубровић, Породица Никићијевић у 18. вијеку, Бока 30, 2010, 159

¹⁴ В. Атанасовски, Пад Херцеговине, Београд 1979, 89, нап. 22

¹⁵ Исто, 89, нап. 24

¹⁶ Исто

¹⁷ В. Ј. Ђурић, Црква Св. Стефана у Новом, Зборник Филозофског факултета XI - 1, Београд 1970, 401. Дакако, проф. Ђурић је могао казивати о приликама прије разорног

Ипак, новија истраживања, након великог земљотреса 1979, открила су остатке монументалне цркве на простору између цркве Св. Јеронима и куле њеног звоника. Аутори кажују да су код одређивања локације за сонду руковођени и планом града из 1700. године и података „iz dokumenata iz gradnje današnje crkve Sv. Jeronima, da je na ovom terenu bilo gradsko katoličko groblje“. Помињу се гробне конструкције унутар зида А који се пружа правцем С-Ј. Надаље, „zid B svojom fakturom, arhitektonskim detaljima i fazi u kompleksu arhitekture upućuje na opus srednjega vijeka, a pripadao je jednoj velikoj, čak i monumentalnoj građevini. Pored razuđenih arhitektonskih elemenata sistemom niša ili slijepih arkada, na ovom terenu otkrili smo i fragmente stubova, imposta i kapitela koji su bez sumnje pripadali ovoj prvobitnoj građevini. Na osnovu indicija koju pružaju stara savremena dokumenta i analogija sa sličnim građevinama (Crkva Sv. Sebastijana u Dubrovniku), pretpostavljamo da je zid B iz sonde br. 3 trag one crkve koju je koncem XV vijeka gradio Vlatko Kosača“¹⁸. Аутори помињу некрополу која је претходила градњи цркве Св. Јеронима, упозоравајући на натпис у цркви којим се кажује да су сакупљене кости приликом градње темеља цркве сахрањене у једној костурници. И даље: „Prilikom našeg istraživanja, mi smo u drugom kopu na čitavom prostoru sonde konstatovali groblje. Otkrili smo one grobove /njih 4/ koji su bili devastirani, a neki su bili i bez grobne arhitekture. Na tom prostoru naišli smo na dva groba i dvije grobnice sa mermernim pločama koje nismo otvarali, niti ispitivali“¹⁹. На концу, аутори са сигурношћу кажују да су открили гробалску капелу²⁰.

Градњу Херцегове цркве у Новоме ваља гледати у оквиру ширих концепција главних хришћанских чинилаца. На измаку 1469. отпочели су разговори о формирању хришћанске лиге свих малих италијанских држава са папом Павлом II на челу. Иако је у томе часу однос Херцега и Дубровника пао на ниску тачку, овај савез је учинио конкретне кораке и посланство да их измири и сабере²¹. Послије јануара 1470. Турци у залеђу постајали су све активнији и поред дотицаја са њима, Херцег је тражио модалитете састављања са Дубровником. То је, ипак, било вријеме у којем су сви чинили све. Овдје стиже и папски легат да посредује²². Влатко је у вријеме градње цркве упирао поглед ка Западу, а током 1474. спремао се за

земљотреса који је Херцег Нови погодио 1979. године.

¹⁸ Група аутора: Herceg Novi - staro gradsko jezgro, tom VII (arheološka istraživanja) Zavod za projektovanje i urbanizam Herceg Novi, Herceg Novi 1982, 21-22

¹⁹ Исто, 23

²⁰ Исто, 24

²¹ В. Ђоровић, Хисторија Босне, Бања Лука – Београд 1999, 592

²² Исто, 594

Апулију. У тој години Млечани хвале његово најбоље расположење према хришћанској ствари. Упућују савјет да своје снаге чува за одсудни час. Привремени которски провидур Алвиз да Мосто моли га да своја мјеста сачува од Турака²³. Ипак, султан већ 1475. врши попис по Босни и ускоро ће Херцегова земља бити освојена и поред једне здружене експедиције у дубини Херцеговине коју је Херцег извео са Иваном Црнојевићем. Сукоб који је настао између њих двојице настојали су санирати и Млечани. У савезу хришћанских чинилаца ваља тражити одговор на дубровачку помоћ градњи цркве у Новоме, дакле у налажењу додира у једној равни у којој се сустичу хтијења прекоморских главних хришћанских чинилаца на челу са бискупом Рима.

Околности које су пратиле подизање цркве Св. Стефана биле су необично неповољне. И тешко да је било која црква у новском опсегу доживјела тако кратак вијек. Херцег је у јесен 1478, посредством которског кнеза, нудио Млечанима Нови и Рисан у замјену за мјесто у које би се могао склонити, Доњи град је пао већ у самом почетку 1482²⁴.

Црква на Доњем тргу је посједовала гробље и то показује документ из средине 18. вијека²⁵. То је сасвим честа ситуација да градске цркве посједују гробља усред градских агломерата. Такав је случај, на примјер, са црквом Св. Луке у Старом граду Котору чије је гробље одстрањено 1768. године²⁶.

Најстарији сачувани катастик Новог из 1690/93. не помиње цркву Пресвете Богородице у Новоме и то је сасвим очекивано²⁷. Рад на изради катастра покренуо је сам генерални провидур Ђероламо Корнер већ 9. октобра, одмах по уласку у Нови²⁸. Ђероламо Корнер, генерални провидур и побједник под Новим, казивао је у извјештају Дужду 30. октобра 1687. године како је обновио највећу цамију у граду и претворио је у добру цркву²⁹. Свакако да пажњу привлаче провидурове ријечи „*Обновио сам...*“

²³ Иван Божић, Историја Црне Горе, књига друга: Од краја XII до краја XV вијека, том други: Црна Гора у доба обласних господара, Титоград 1970, 309

²⁴ Исто, 320, 321

²⁵ Г. Комар, Документ из Архиве манастира Савина, Бока 27, 2007, 353 - 356

²⁶ М. Милошевић, Кључни документи о цркви Св. Луке у Котору од краја XII до краја XVIII вијека, Научни скуп: Црква Св. Луке кроз вјекове, Зборник радова, Котор, 20 – 22. октобра 1995, Котор 1997, 182

²⁷ А(рхив) Х(ерцег – Нови), П(олитичко) У(правни) М(летачки) А(рхив), књ. 2. Књига првог млетачког катастра чију је израду покренуо Ђ. Корнер 9. октобра 1687. године.

²⁸ АХ, ПУМА, књ. 45, 23 Декрет генералног провидура о оснивању земљишног катастра

²⁹ С. Мусић, Извјештаји генералног провидура Далмације и Албаније Корнера о заузимању Херцег – Новог 1687. године, Херцег – Нови 1988, 130

Корнер излази у сусрет и реду Св. Венедикта Нурсијског да подигне склониште. Стиче се утисак да говори о два захтјева и два склоништа. Он казује и о требињском бискупу (!) који би могао тражити да му се потчине ова мјеста. Сам провидур нагиње другим рјешењима, ка которском или дубровачком архијереју³⁰.

Археолошко сондажно ископавање које је требало да има карактер заштитног ископавања, обављено почетком осамдесетих година 20. вијека, након земљотреса, донијело је крајње оскудне, готово неупотребљиве податке, уз веома недовољну фото–документацију³¹. Остатке цркве на положају Св. Јеронима помиње Светислав Вученовић да су послјије земљотреса откривени темељи и приземни дјелови цркве из 15. вијека са фрагментима готичког стила³².

На крају, зашто не истаћи једну необичност. Херцег Влатко, последњи господар области назване Херцеговина, наследник личности веома крупног политичког формата (Влатко, Сандаљ и Стефан), прилази крајње амбициозном и замашном градитељском подухвату у граду Новом у часу када је његова земља са свих страна притиснута Турцима. У тренутку незнања. Велика црква подиже се као гробалска капела. Његов отац, упокојен у Новоме 1466³³., могао је бити коначно упопан на овом мјесту.

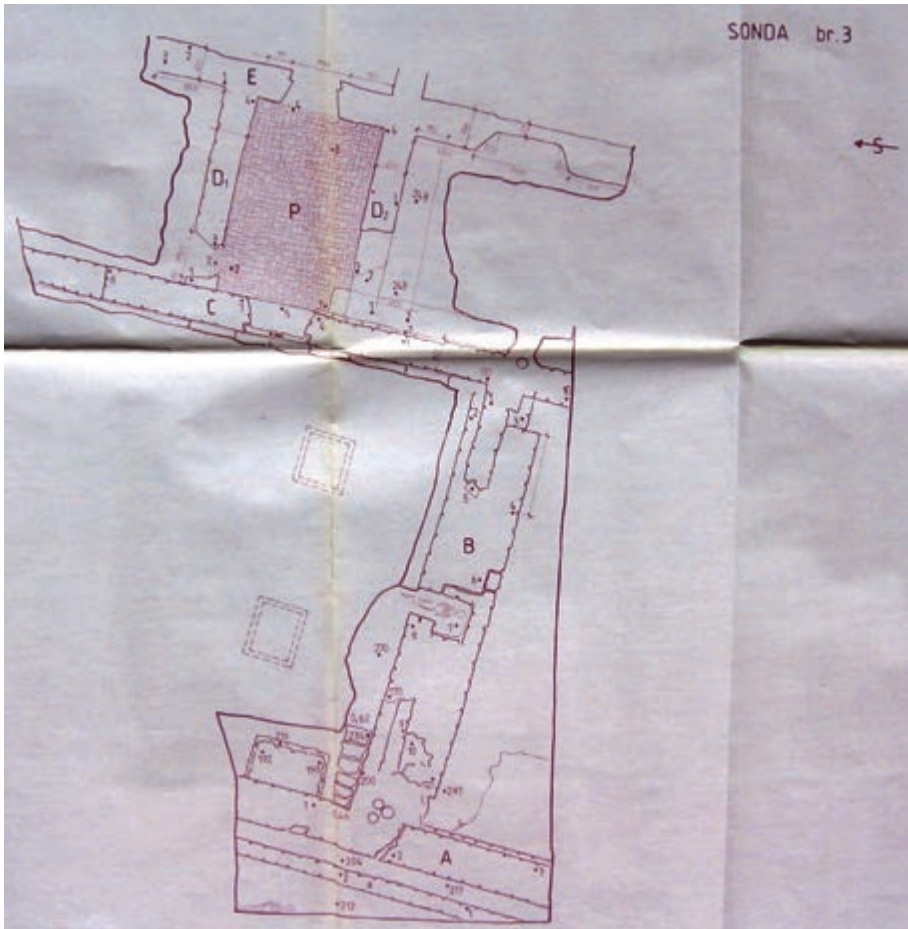
---

³⁰ Исто, 130, 131

³¹ Документација у Архиву Херцег - Нови

³² С. Вученовић, Градитељско наслеђе Херцег–Новог у генералном–урбанистичком и просторном плану, Бока 23, 2003, 34

³³ О околностима у завршници живота старох херцега: Сима Ћирковић, Стефан Вукчић Косача и његово доба, Београд 1964, 262-267

*Grupa autora: Herceg-Novi-staro gradsko jezgro, tom VII (arheološka istraživanja)...20-25
Двоструко контурисаним испрекиданим линијама вјероватно су означене мермерне
гробнице које „нису отворане“.*

Uđe na platnu: stara црква Св. Јеронима (у цркви Св. Леополда)

Goran Ž. KOMAR

**THE CHURCH OF THE MOST HOLY VIRGIN
AND THE HOLY ARCHDEACON STEPHEN IN THE OLD TOWN
OF NOVI**

Summary

Within the frame of the old town of Novi at the time of Vlatko Kosača, and probably also his predecessor, there certainly stood a church. Regarding the church built during the reign of the Duke Vlatko it is known that it was dedicated to the Holy Archdeacon Stephen. However there are serious indications of the presence, of a potentially older, church dedicated to the Most Holy Virgin in the intermediate vicinity, on the location of the later church dedicated to St Francis of Assisi, or on the same location. Expecting the final archaeological research in the Old Town, it can be said that the churches with the said dedications are the oldest layer of church buildings in the old town of Novi. There is no doubt that systematic archaeological research in the zone of the upper and lower town square would bring a great deal of precious data about the oldest church architecture of the old town. Therefore, their exposing, as it was done in many towns along the Adriatic Coast would enable significant completion of historic and cultural profile of the town and contribute to its tourist offer.